

crkva u svijetu

POGLEDI

CRKVA, NACIJA I KLASA

Špiro Marasović

Opisujući duhovnu dilemu Evrope s kraja XVIII. i prve polovice XIX. st., Tomas Masaryk ju je sveo na suprotnost između filozofije i Crkve. »Suprotnost filozofije prema teologiji« — piše on — »istovremeno je suprotnost prema Crkvi kao religioznoj organizaciji na teološkoj podlozi... Suprotnost glasi filozofija i teologija, a ne filozofija i religija općenito; svakako, ta suprotnost pogađa crkvenu religiju.«¹ I zaista, mislioci toga vremena nisu zabacivali religiju kao takvu; naprotiv, neke oblike prirodne religije neki su od njih čak i zagovarali; ali objavljenu religiju, tj. kršćanstvo — a s njim u vezi i Crkvu kao logičku posljedicu objavljene religije! — ne samo da su zabacivali, nego su se protiv nje i borili. Od njih će tu borbu preuzeti ideolozi radničkog pokreta — posebno Marx i njegova linija — da bi je, kao dio svoga programa, prebacili i u naše stoljeće, tako da ona još uvijek traje.

Ta borba protiv Crkve vodi se na svim mogućim frontovima, poglavito na idejnom i političkom; no dok je za onoga tko ima vlast vrlo lako stvar riješiti na političkom polju, na idejnom to ide malo teže, najteže pak na području konkretnog života jednoga naroda i na području njegove svijesti. Kako se, međutim, na području svijesti — kao što je to npr. slučaj i u hrvatskom narodu — u priličnoj mjeri isprepliću eklezijalno, nacionalno i klasno, borba protiv Crkve znade se voditi u smjeru eliminiranja eklezijalne svijesti iz toga spleta, i to tako da se uporno tvrdi i sugerira mišljenje kako je Crkva bila i kako je trajno sklona ostati na krivim pozicijama i prema naciji i prema klasi: prema naciji time što je sklona nacionalizmu te se u tu svrhu poistovjećuje s nacijom,

¹ Thomas Masaryk, *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, I, Jena, 1913, str. 175.

odnosno, postavlja za njezina »čuvara«, a prema klasi time što još uvijek nije jasno priznala i dovoljno okajala svoj feudalno-buržujski istočni grijeh. Očito je, dakle, da je u takvim okolnostima potrebno trajno pojašnjavati pojmove i međusobni odnos između Crkve, nacije i klase, ako ni zbog čega drugoga, a ono barem da se smanji područje mutnoga za one koji vole u njemu loviti.

I. CRKVA JE NAROD KOJI NASTAJE, A NE NAROD KOJI NESTAJE!

U želji da teoretski obrazloži nemogućnost kršćanske Objave — pa onda i na njoj nemogućnost Crkve — Ludwig Feuerbach je sažeto napisao: »Pojavkom Božanstva u određenom vremenu i obliku već po sebi je dokinuto i vrijeme i prostor, i ne može se više ništa očekivati doli stvarni kraj svijeta. Povijest se više ne može misliti: ona je bez svrhe i bez smisla; inkarnacija i historija su međusobno apsolutno nepodnošljive; tamo gdje samo Božanstvo ulazi u povijest, tamo povijest prestaje.«²

Ako takvom načinu razmišljanja pridodamo i stvarno negativne posljedice raznih cezaropapizama na političkom polju, lako je zamisliti opasnost da se počne vjerovati kako je Crkvi, kao Crkvi, mjesto izvan povijesti, a zadatak izvan konkretnosti. A to bi bilo i opasno i krivo, jer činjenica jest i ostaje da Crkva nije nešto što je bilo pa prošlo, nešto što još samo traje, nego nešto što već kroz dvije tisuće godina trajno nastaje i što će tim svojim nastajanjem nastaviti do svršetka svijeta. To pak što nastaje jest narod — Božji narod.

a) Opasnost eklezijalnog monofizitizma

Kao posljedica krivog razmišljanja o povijesti i Crkvi, nekih stvarno pogrešnih stavova u povijesti same Crkve, kao i antiorkvene propagande koja sve to koristi, nadaleko se uvriježilo shvaćanje Crkve kao duhovog sabirnog mjesta za one koji očekuju evakuaciju na drugi svijet: Crkva bi bila nešto poput aerodroma čija je pista isključivo poletna. Sve ono što se događa ovdje i sada podložno je svojim vlastitim zakonitostima koje s onim svijetom nemaju mnogo toga zajedničkoga. Ovosvjetska stvarnost je autonomna, svijet je postao punoljetan, a i mačevi — kao simboli duhovne i svjetovne vlasti — nepovratno su se rastavili i razišli. Riječju: ovaj svijet je ovaj svijet, a onaj je onaj svijet. Među njima neke direktne veze nema, osim što se na kraju s ovoga prelazi na onaj. A kako je Crkva specijalizirana upravo za taj prelaž, razumljivo je da ona u ovom svijetu ne može biti drugo doli duhovno sabiralište za one koji se spremaju za evakuaciju.

Sigurno je da je ovaj svijet u velikoj mjeri postao punoljetan i na mnogim područjima istraživanja i rada autonoman, kako se jasno izrazio i Drugi vatikanski sabor; ali, ako se ovakav stav shvaća i prakticira korijenito, tada je na djelu eklezijalni monofizitizam, a to je eklezijalna hereza. Naime, tako korijenito rastaviti duhovno od tjelesnog isto je što

² Ludwig Feuerbach, *Kleine Schriften*, Frankfurt/M, 1966, str. 82.

i uništiti kršćanstvo upravo u onome u čemu je ono kršćanstvo, a to je njegova utjelovljenska dimenzija. Jer, nije istina da je ovaj svijet — pa prema tome i Crkva u njemu! — aerodrom sa samo poletnom pistom

Nije istina da je svrha čovjeka i kršćanina na svijetu isključivo u tome da što mirnije čeka i što sigurnije dočeka evakuaciju s njega. To bi bilo ravno ljudskom i kršćanskom dezertiranju. Ovaj svijet — i Crkva u njemu! — poznaju i slijetnu stazu; postoji i neki zadatak: »Pripravite Gospodinu put kroz pustinju. Poravnajte u stepi stazu Bogu našem!« (Iz 40, 3). Ne samo da sa zemlje ljudi odlaze u nebo, nego i s neba na zemlju silazi Bog! A Crkva je upravo misterij toga trajnoga Božjeg silaženja, nastavak Njegovoga utjelovljenja, utjelovljenja koje raste, jer ona je narod u nastajanju. Stvorena je zato da trajno pripravlja i uprisutnjuje put Bogu našem, Bogu koji dolazi.

Taj put, međutim, nije monofizitske naravi, tj. niti samo duhovni niti samo materijalni; niti samo sakralni niti samo profani, nego utjelovljenski, a to znači: materijalno prožeto duhovnim, profano sakralnim, ljudsko Božjim. Suprotno tvrđnji L. Feuerbacha, tek prodorom Božanstva u svijet i svijet dobiva mogućnost istinski povijesnog razvitka prema »novom nebu i novoj zemlji«, vrijeme prema vječnosti, a čovjek prema Bogu. Taj put, koji treba pripremiti Bogu našem, toliko je ovozemaljski da stoji u neposrednom odnosu prema ratu i miru, bogatašima i siromasima, ljubavi i mržnji u najobičnijem, tj. »profanom« smislu riječi. U taj odnos ulaze i ovozemna domovina i dom.

b) Kršćani i domovina

Božji narod, kao takav, nema svoje domovine na zemlji. Sv. Pavao jasno kaže: »Naša je pak domovina na nebesima, odakle iščekujemo Spasitelja našega Isusa Krista« (Fil 3, 20). To je sasvim jasno.³ Ali, ako Crkvu ne želimo spiritualizirati do granica monofizitizma, moramo uvidjeti da Božji narod — baš zbog toga što nema svoje domovine na zemlji — živi i ostvaruje se u brojnim domovinama onih naroda koji su se njemu priključili. Te su zemaljske domovine ono što, uz ostalo, manje-više svaki pojedinac, pristupajući Božjem narodu, donosi kao svoju društvenu legi-

³ U tom smislu piše i T. Š. Bunić: »Prva i temeljna spoznaja koje moramo biti svjesni jest da kršćanstvo ne može biti poistovjetovano ni s jednom nacijom, nego je kršćanstvo jedna stvarnost višeg reda, koja prelazi (transcendira) sve narode, sabire svoje članstvo iz svih naroda, stvara zajedništvo druge vrste nego što je nacionalno zajedništvo. Kršćanstvo se očituje svijetu kao jedan svojevrsan narod — narod Božji, ali taj narod kao takav nema svoje domovine na zemlji. On vjeruje u ostvarenje konačne i vječne domovine prema kojoj sad putuje, a koja je u Bogu. Crkva je zajednica onih koji vjeruju u Krista i koji se u Kristovo ime ujedinjuju oko Kristovih misterija da, proživljavajući vjerom zajedništvo s Kristom, ostvare svoj život na zemlji tako da dosegnu vječno zajedništvo s Kristom u kraljevstvu Očevu.« — Tomislav Šagi-Bunić, *Crkva i domovina*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1970, str. 10. — Nama se ipak čini da T. Šagi-Bunić, zbog opravdane bojazni, da se ne bi poistovjećivalo kršćanstvo s nacijom, pre naglašava transcendentni karakter zajedništva Božjeg naroda na uštrb njegove utjelovljenske dimenzije. Jer, kršćanstvo ne samo da sabire svoje članstvo iz svih naroda, nego ono ujedno ustanovljuje Božje kraljevstvo u svim narodima (usp. LG 5, 2).

timaciju i definiciju. Ne krštava se narod, nego pojedinac, ali pojedinac iz naroda i u narodu koji, kao takav, ima domovinu za svoje šire određenje, za svoj duhovno-tjelesni kontekst, koji tu domovinu krštenjem ne napušta, koji je se ne odriče, dapače, koji je voli jer mu kao čovjeku treba, i jer on njoj treba.

Domovina je ono gdje je čovjek s drugim ljudima definitivno doma. Već puka privremenost boravka na nekom prostoru, pa bio on i kolektivan, prijeći ostvarenje domovine. No ni trajan boravak na nekom prostoru, bez odgovarajućih međuljudskih odnosa i kontakata, ne omogućuje njezino ostvarenje. U ovom potonjem slučaju ljudi se tumače — a i sami se tako shvaćaju — kao trajni tuđinci u tuđoj domovini. Zbog toga je za domovinu potrebna kako definitivna stalnost boravka, tako i određeni stupanj međuljudskog komuniciranja u identifikaciji i ljubavi. Domovina nisu samo ljudi, niti samo zemlja, nego ljudi na zemlji, povezani s onima pod zemljom. To je okoliš i govor koji njime odzvanja; smijeh i plač s okusom zemlje.

Razumljivo je da Božji narod, već i zbog same njihove privremenosti i prolaznosti, ne može ni u jednoj od zemaljskih domovina imati svoju domovinu, ali narodi koji pripadaju Božjem narodu, jer su po svojoj naravi, barem u odnosu prema kraju svijeta, i sami privremeni, mogu na zemlji imati svoje domovine, i imaju ih. Te zemaljske domovine jesu konkretni prostor i konkretne okolnosti u kojima Božji narod najneposrednije radi na pripravljanju staze Bogu našem. Utoliko one nisu alternativa nebeskoj domovini, nego okolnost u kojoj žive i djeluju oni koji prema vječnoj domovini idu.

c) Crkva je narod koji rada nacije

»U svim je dakle narodima zemlje« — kaže Drugi vatikanski sabor — »jedan Božji narod, jer on iz svih naroda uzima svoje građane, građane Kraljevstva ne zemaljskoga, nego nebeskoga« (LG 13, 2). No kako ne bi netko odmah pomislio da »Kraljevstvo nebesko« sa zemljom nema nikakve veze, isti Sabor kaže na drugom mjestu: »Zato Crkva, nadarena darovima svoga Ustanovitelja i vjerno vršeci njegove zapovijedi ljubavi, poniznosti i samozataje, prima misiju da navješćuje Krista i Božje Kraljevstvo i da ga ustanovi u svim narodima i postavlja klicu i početak toga Kraljevstva na zemlji« (LG 5, 2). Prema tome »Kraljevstvo nebesko«, »Kraljevstvo Kristovo« ili »Kraljevstvo Božje« jesu biblijsko-teološki izrazi za stvarnost koja je Kristovim utjelovljenjem, smrću i uskrsnućem prizemljena, na ovu zemlju poput klice usađena, sa svrhom i zadatkom da se i na zemlji razvija, da na njoj raste i da je preraste.

Božje kraljevstvo ide za sveopćim ujedinjenjem svih ljudi s Bogom Ocem po Isusu Kristu i za stvaranjem zajedništva i bratstva među svim ljudima u vjeri, nadi i ljubavi. Budući da je Crkva poslana »svim narodima svih vremena i svih zemalja, nije navezana isključivo i nerazdruživo ni na koju rasu ili narodnost, ni uz kakav posebni način života ni uz kakav stari ili novi običaj« (GS 58, 3). No baš zbog toga što nije isključivo navezana ni na koga i ni na što, a poslana je da ujedinjuje sve, ona nema

druge mogućnosti da djeluje ujedinjujući doli da prihvati postojeće prirodne načine ljudskog ujedinjavanja, da ih oplemeni i da se njima koristi u svom poslanju. Ona nema druge mogućnosti da se utjelovi doli u već postojeća tijela ljudskog druženja i da unutar njih vrši preobrazbu u smjeru Kraljevstva Kristova. A to sasvim konkretno znači, da Crkva kao Božji narod sastavljen od raznih naroda djeluje ujedinjavajuće i unutar samih tih naroda, kako na postojećoj prirodnoj tako i na ponuđenoj vjerskoj osnovi. Pri tomu je Crkva zainteresirana isključivo za tzv. primarne društvene grupe kao što su npr.: obitelj, susjedstvo, pleme, rod i narod, jer unutar tih grupa ljudi u pravilu žive onaj život, koji, ako se oplemeni duhom Isusa Krista, postaje pogodnom osnovom za rast Kraljevstva Božjega na zemlji. Tzv. sekundarne društvene grupe, pogotovu država i njezini organi, za ovo crkveno poslanje nisu od tolike važnosti, pa Crkva njima i ne poklanja toliki interes. I kao što osnovnu primarnu grupu, tj. obitelj, Crkva prihvaća da bi od nje stvorila Crkvu u malomu, tako i ostalim primarnim grupama poklanja izuzetnu važnost, iako ne identičnu i bez razlikovanja. U svakom slučaju Crkva primarne grupe uzima ozbiljno, njihovo zajedništvo zagovara i pospješuje, kultivira i oplemenjuje. A pospješivanje zajedništva unutar jednog naroda, i pomaganje da on kao takav postane svoga zajedništva svjestan, to znači pomagati mu da od naroda preraste u naciju. Zbog toga i možemo reći da je Crkva narod koji rađa nacije.

II. NACIJA JE I POSLJEDICA I SVRHA

Već je prije nekih stotinjak godina njemački sociolog Ferdinand Tönnies uveo u znanost razlikovanje pojmova »društvo« i »zajednica« (Gesellschaft i Gemeinschaft), pri čemu je pod zajednicom podrazumijevao onaj život ljudi koji je u normalnim okolnostima svojsven odnosima koji vladaju među supružnicima, između roditelja i djece, među prijateljima i susjedima, dakle život u intimnosti, povjerenju, ljubavi i međusobnom predanju, dok je društvo za njega »mehanička skupina i umjetna tvorovina«. Zajednica nalazi svoj vrhunac u narodu, a društvo u građanskom ekonomskom sistemu. Kasnije će američki sociolog Cooley za iste sadržaje upotrijebiti nove termine, tj. za zajednice će upotrijebiti izraz »primarne«, a za društvo »sekundarne grupe«, i ta će terminologija ostati u znanosti sve do danas. Narod, dakle, spada u primarnu grupu.

Cooley je te grupe nazvao primarnima zbog toga što su one temeljne i u procesu socijalizacije svakog pojedinca nenadomjestive. U njima pojedinac razvija prvu socijalnu solidarnost i svijest prvog lica množine, tzv. Wir-Bewusstsein, i to tako što se s drugim članovima grupe intenzivno doživljava povezanim kako na razini svijesti tako i na razini osjećaja. Tek u okviru dinamike života primarne grupe ljudski se individuum razvija u sociološkom smislu u osobu, i to zbog toga što je socijalno djelovanje pojedinca u okviru primarne grupe usmjereno na to, da pojedinac bude prihvaćen i priznat od ostalih pripadnika grupe u cjelovitosti svoje osobe, a ne tek djelomično, tj. pod vidom nekog pojedinog i izoliranog učinka. Sekundarne grupe, naprotiv, pojedinca vrednuju samo kroz pojedinačnu i izdvojenu ulogu koju on u okviru grupe vrši:

radna organizacija kroz njegov radni učinak, sportsko društvo kroz sportski učinak, pjevački zbor kroz sposobnost pjevanja, itd.⁴ Ako je dakle narod primarna grupa, onda je nacija to još i više; ali takva primarna grupa koja nije oduvijek kao takva postojala. — I sad se postavlja pitanje: kako je uopće do njezina nastanka došlo, i što to ima veze s Crkvom?

a) Etnogeneza ne poznaje partenogenezu

Oblikovanje pojedinih naroda u nacije ne poznaje nikakvo opće važeće pravilo. Nešto što je bilo odlučujuće u oblikovanju jedne nacije na primjeru se druge pokazuje kao sasvim sporedno. U predavanju koje je 1882. na temu »Što je nacija?« održao na Sorboni, Ernest Renan o ovom problemu kaže slijedeće: »Suvremena je nacija dakle historijski rezultat do kojega je doveo niz činjenica konvergirajućih u istom smjeru. Jednom, je jedinstvo bilo ostvareno posredstvom dinastije, kao što je slučaj s Francuskom; jednom neposrednom voljom provincija, kao što je slučaj s Holandijom, Švicarskom, Belgijom; jednom na temelju općeg duha koji je kasno pobijedio čudi feudalnosti, što je slučaj s Italijom i Njemačkom... Ali što je nacija? Zašto je Holandija nacija, dok Hanover ili velika Parmaska vojvodina to nisu? Kako to da Francuska ne prestaje biti nacijom kad je princip što ju je stvorio nestao? Kako je Švicarska nacija koja ima tri jezika, dvije vjere, tri ili četiri rase nacija, kad Toskana, npr., koja je homogena, to nije?«⁵ U istom predavanju Renan sam odgovara: »Nacija je duša, duhovni princip. Dvije stvari koje, istinu govoreći, nisu nego jedna sačinjavaju tu dušu, taj duhovni princip. Jedna je u prošlosti, druga u sadašnjosti. Jedna je zajedničko posjedovanje bogate baštine uspomena; druga je sadašnji pristanak, želja da se živi zajedno, volja da se nastavi koristiti nasljeđe koje posjedujemo nepodijeljeno. Nacija, kao i individuum, rezultat je duge prošlosti napora, žrtve i odanosti. Kult predaka je od svih najlegitimniji; preci su nas učinili time što jesmo. Herojska prošlost velikih ljudi (mislim istinske), društveni su kapital na kojemu se zasniva nacionalna ideja.«⁶

Tim Renanovim stajalištima ni današnja znanost nema nešto bitno nadodati. Možda je ipak premalo naglasio dimenziju budućnosti, jer zajednička prošlost i želja da se i danas na njezinom temelju zajednički živi imaju tek onda smisla ako su one podloga za zajedničko maštanje i planiranje zajedničke budućnosti. Kult predaka osmišljen je tek u nekom maštovitom kultu potomaka. Zbog toga nacija, pa makar bila posljedica različitih faktora, po svojoj nutarnjoj logici i društvenoj funkciji, teži svojem očuvanju, svojem trajanju i produbljivanju. Kao takva ona je i baštinjena prošlost, življena sadašnjost i planirana budućnost. Ona je i posljedica prošlih zbivanja i svrha današnjih nastojanja.

⁴ Usp.: Walter Rüegg, *Soziologie*, Fischer Bücherei, Augsburg, 1969, str. 122.

⁵ Ernest Renan, *Što je nacija?*, usp. u *Kulturni radnik* br. 6., Zagreb, 1981, str. 94.

⁶ Usp. isto, str. 104.

b) Međusobno prožimanje eklezijalne i nacionalne svijesti

Među mnogim faktorima koji su bili na djelu pri formiranju nekog naroda u naciju, u mnogim je slučajevima odlučujuću ulogu imala upravo konfesionalna pripadnost toga naroda. Mada zameci toga nastanka sežu nekoliko stoljeća unatrag, ipak, za glavno vrijeme formiranja nacija obično se uzima razdoblje nastanka i razvoja kapitalizma, tj. XVIII. i XIX. stoljeće. I prije toga vremena postojao je narod, ali njegova samosvijest, svijest njegova zajedništva i međusobnog pripadanja nije bila dovoljno razvijena, i to s jednostavnog razloga što do tada nije postojala ni mogućnost komunikacije unutar jednog naroda koja bi tu svijest u dovoljnoj mjeri pospješivala. Svijest naroda do tada se uglavnom svodila na jedino moguće područje lokalizma, provincijalizma, određene političke jedinice i s njom povezanog interesa, itd. Tek s razvojem kapitala kojemu je bilo potrebno šire područje, a usporedo s njime i razvojem školstva, kulturnih ustanova, komunikacijskih mogućnosti i uvidom do kojega se na temelju svega toga došlo, mogla je nastati svijest naroda kao određene zajednice specifičnog života i jedinstvenih interesa. A upravo ta svijest jest ono što jedan narod čini nacijom.

U okolnostima političke izmrvljenosti, zemljopisne udaljenosti i sl., jedina stvarnost koja je pojedine grupe nekog naroda i institucijski i na razini svijesti povezivala nerijetko je bila konfesionalna zajednica, tj. Crkva. Ona je tim svojim tipičnim zajedništvom i institucijskim povezivanjem stvarala startnu poziciju za nastanak one svijesti u narodu koja je za naciju neophodna.

Među narode u kojima je Crkva imala takvu ulogu spada i hrvatski narod. Prije nego je hrvatski narod bio svjestan sebe kao jedinstvenog naroda — tj. dok je još bio podijeljen po plemenima, kraljevstvima, svojim i tuđim — postao je pokrštenjem dio jedinstvenog Božjeg naroda, ušao u organizam sveopće, katoličke Crkve i na temelju toga stvarao svijest kako vlastitog nutarnjeg zajedništva, tako i svijest međunarodnog zajedništva na konfesionalnom planu. Nije dakle toliko odlučivala zajednička vjera pri stvaranju nacije koliko na temelju te vjere razvijena svijest zajedničkog crkvenog pripadanja. Možemo mirno reći da je prije formiranja nacija u Evropi jedina nacija bila konfesionalna zajednica, jer jedino je ona, uz zajedničke vjerske sadržaje, znanstvene institucije i sl., pružala mogućnost svijesti zajedničkog pripadanja na širem planu. Zbog toga i ne čudi što su se ljudi istog naroda, koji su se već identificirali u zajedništvu iste Crkve, lakše identificirali i u oblikovanju vlastite nacije. U tom smislu, u svojoj nedavno objavljenoj knjizi *Religija i nacija*, sasvim ispravno kaže Nikola Dugandžija: »Traže se forme koje tome zajedništvu mogu dati čvršći temelj. Vrlo često je to književni jezik, ali se i drugi mediji mogu pojaviti u istoj ulozi. Tako se ponegdje i religija javlja kao katalizator nacionalnog rođenja i prepoznavanja. Uzajamnim utjecajem različitih činilaca postepeno se stvara svijest o zajedničkoj pripadnosti, koja, iako neprekidno dovođena u pitanje antinomijama koje nastaju iz drugih izvora, ipak osigurava većini pripadnika te grupe razvijanje osjećaja zajedništva. Zbog toga naciju i treba smatrati primarnom grupom, ma koliko svakodnevna praksa ovo može deman-

tirati.«⁷ Konkretizirajući ovo na našu situaciju, isti autor piše na drugom mjestu: »... bez obzira da li se religija pojavljivala u vjerskoj ili više političkoj ulozi, ona nije nikada bila do te mjere neutralna ili nezainteresirana za nacionalni razvitak da bi se njen udio mogao previdjeti. A vjernici su povezanost s nacijom mogli shvatiti kao priliku za vlastitu potvrdu ili kao obavezu povjerenu im od boga da se vežu uz njenu sudbinu.

Postupi li se tako, otkrit će se da su npr. kod Srba, Hrvata i Slovenaca pravoslavna i katolička crkva bile najuže vezane s nacijom višestrukim vezama. Poznato je da je u XIX. stoljeću rijetka inteligencija najčešće crkvenog porijekla; upravo je ona sudjelovala u osmišljavanju putova nacionalnog razvitka, a kako se na čelu nacionalnih pokreta nalaze često i svećenici, ti će se pokreti razvijati i uz njihovo sudjelovanje i proteći će dosta vremena dok se situacija ne izmjeni.«⁸

c) Nacionalizam je po svojoj naravi protucrkvni!

Razvijanje nacionalne svijesti vodi prema rodoljublju i domoljublju, i u toliko je ono pozitivno i dobro; nacionalizam, međutim, shvaćen u današnjem, negativnom smislu, nije ni jedno od toga dvoga. Iako u nas nisu rijetki pokušaji da se i najosnovnije manifestacije nacionalnoga života — pogotovu ako Crkva u njima sudjeluje — odmah proglaše nacionalizmom, mi se tu ne damo zbuniti, jer razlikujemo nacionalizam od nacionalne svijesti, tj. rodoljublja.

Naime, kad je riječ o nacionalizmu, obično se razlikuje pozitivni i negativni; no, kako mu se zbog raznih povijesnih okolnosti danas pretežno pridaje negativni sadržaj, i mi ga u tom smislu u ovom kontekstu upotrebljavamo. Sociopsihološki promatrano, nacionalizam se očituje kao svijest o izuzetnoj prednosti vlastite nacije u odnosu prema drugim nacijama, i to najčešće u svakom pogledu. Nedostaci i negativnosti unutar vlastitog naroda tumače se, logično, isključivo kao posljedica povijesnih okolnosti i negativnih utjecaja drugih naroda. Takva svijest kulminira u apsolutiziranju vlastitog naroda do razine obožavanja. Druga strana te medalje pokazuje omalovažavanje, prezir, pa čak i mržnju prema drugim narodima. Sasvim je, dakle, očito da je u slučaju takvog nacionalizma riječ o mitskom pristupu vlastitom narodu u dnu kojega nije teško otkriti i jedan od načina izražavanja osobnog i kolektivnog kompleksa manje vrijednosti, pa radilo se o nacionalizmu velikih ili malih naroda. Jer, arogancija znade često biti kompenzacija kompleksa manje vrijednosti. Na političkom području, ovisno o veličini i snazi dotičnog naroda, nacionalizam se javlja kao sklonost prema dominaciji, potlačivanju i osvajanju.

⁷ Nikola Dugandžija, *Religija i nacija*, Izdanje Centra za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb 1983, str. 25.

⁸ Isto, str. 164. — Zanimljivo je, međutim, da se u znanosti na ovom području znaju još uvijek praviti takve konstrukcije — nošene valjda apriornim strahom prema religiji uopće — da je moguće napisati radnju na temu »Nacionalnost muslimana«, a da se vjerski momenat uopće ne uzme u obzir, kao što je to npr. učinio Kasim Suljević. Knjigu je izdao O. Keršovani, Rijeka 1981.

Razlozi za nastanak ovako izopačene svijest sigurno su mnogostruki. Mi katolici znamo da je tu u prvom redu na djelu svakom čovjeku prirodni grijeh koji se manifestira kao umišljenost, egoizam, pohlepa i sl.; ali zbog čega se taj, u svim ljudima prisutan grijeh, kod nekih naroda naglašenije manifestira i kroz nacionalizam, a kod drugih manje, na to treba odgovoriti ozbiljnom antropološkom, sociološkom, socio-psihološkom i nadasve političkom analizom. Tu će se pokazati da je on, uz ostalo, bolesna reakcija na bolesne okolnosti, pokušaj da se klinom izbije klin, da se na tuđi nacionalizam odgovori svojim vlastitim.

Razumljivo je već od prve da Crkva kao Božji narod, konkretno katolicizam, ne može s nacionalizmom stajati ni u kakvoj uzročnoj vezi. Jer, osim činjenice da je to narod koji se ostvaruje u svim narodima svijeta — pa prema tome ne može preferirati ni jedan narod kao posebno izabrani! — u kršćanstvu je s jedne strane u tolikoj mjeri naglašena svijest i nauka o grijehu osobnom i kolektivnom, a s druge naređena opća ljubav, čak i prema neprijatelju, kao okosnica osobne i kolektivne etike i morala, da jednoj tako izopačenoj svijesti oduzima svaku moguću podlogu.

Sama se Crkva, iako rađa nacije, ne može nacionalizirati. A ništa što nije potpuno nacionalizirano ne može biti podloga nastanku i razvoju nacionalizma. Dapače, nacionalizam se, upravo zbog svoje mitske i paralelne strukture, pojavljuje kao nadomjestak za nepostojeću ili izgublenu eklezijalnu svijest i kao takav u pravilu uvijek nastupa protiv istinskog katoliciteta Božjeg naroda. Osim toga i sociološka istraživanja o odnosu vjere i nacionalizma pokazuju da nacionalizmu tendiraju bivši vjernici,⁹ što je i razumljivo, jer čovjek ne može istovremeno pripadati dvjema različitim vjerama.

Treba, međutim, spomenuti da postoje i surogati za naciju ili, bolje rečeno, da postoji mogućnost formiranja nacija — iako oni sebe tako ne nazivaju, ali posjeduju sve osnovne osobine nacije — na nekoj drugoj osnovi, a ne na etničkoj, npr. na klasnoj osnovi ili na osnovi nekog međunarodnog tajnog udruženja, tj. elitističkoj. I na osnovi tako formiranih nacija postoje i njima odgovarajući nacionalizmi. Zanimljivo je da su svi nacionalizmi, kako oni etnički tako i ovi posljednji, nastojali nacionalizirati katoličku Crkvu, tj. razbiti njezino jedinstvo i odijeliti je od Rima. Činjenica da u tomu nisu uspjeli dovoljno jasno svjedoči kako katolicizam i nacionalizam organski ne idu skupa.

III. KLASA IZMEĐU NACIJE I CRKVE

Iako je Karl Marx u pismu Weydemeyeru 1852. iz Londona tvrdio da njemu (Marxu) ne pripada zasluga niti za otkriće postojanja klasa u društvu, niti pak za otkriće klasne borbe, jer da su sve to i prije njega otkrili buržujski ekonomisti,¹⁰ pojam klase i klasne borbe postao je i

⁹ Carlton J. H. Hayes, *Essays on Nationalism*, The Macmillan Company, New York 1926, str. 194, citirano prema: N. Dugandžija, nav. dj. str. 108.

¹⁰ Taj tekst glasi: »... što se pak mene tiče, ne pripada mi niti zasluga da sam otkrio postojanje klase u modernom društvu, niti zasluga da sam otkrio

ostao tipičnom okosnicom upravo marksističke sociologije i političke ekonomije. Budući da se na toj doktrini razvijaju sva postojeća socijalistička društva, potrebno je postaviti i pitanje o odnosu klase prema Crkvi i prema naciji, kako bi se otkrili korijeni konflikata koji se čas jasnije, čas manje jasno još uvijek pojavljuju.

a) Klasa kao nacija

»Ukoliko milijuni porodica žive pod ekonomskim uslovima egzistencije koji njihov način života, njihove interese i njihovo obrazovanje odvajaju od načina života, interesa i obrazovanja drugih klasa i njima ih neprijateljski suprotstavljaju, utoliko oni čine klasu« — kaže K. Marx.¹¹ To je, možemo reći, najopćenitija definicija klase iz koje se jasno razabire da su klase antagonističke društvene stvarnosti izrasle iz antagonističkih društvenih interesa. Nezamislivo je jednoklasno društvo, jer jedna klasa pretpostavlja drugu prema kojoj je, zbog suprotnih interesa, antagonistički usmjerena. Tu i nastaje problem definiranja socijalističkih društava, u kojima je radnička klasa, došavši na vlast, razvlastila buržoaziju i time je kao klasu onemogućila. Ako sredstva za proizvodnju nisu više u privatnim rukama, onda više nema niti eksploatacije tuđeg rada na toj osnovi, onda više nema buržoazije. Ali, ako više nema nje, onda nema više niti proletarijata, tj. radničke klase koja se i definira isključivo u odnosu prema buržoaskoj klasi. Na ovom se problemu marksistički teoretičari razilaze: dok jedni tvrde da je socijalističko društvo još uvijek klasno, ali ne i antagonističko (što je kontradikcija), a drugi dopuštaju i izvjesni antagonizam, ima i onih koji a priori odbacuju svaku mogućnost postojanja klasa u socijalističkom društvu.¹² No kako nije naše da rješavamo aporije marksističke doktrine, nas ovdje zanima samo: u kakvom odnosu stoji proletarijat, tj. radnička klasa prema naciji i Crkvi?

Budući da se u ovom pitanju — kao i uopće u pitanju o daljnjem postojanju klasa u socijalističkom društvu — marksistički teoretičari razilaze, potrebno je poslušati same začetnike marksizma kao one koji su najmjernodavniji. A prema njihovim izjavama proizlazilo bi da proletarijat tvori posebnu grupaciju u okviru već postojećih i da tendira da se pretvori u opću, svjetsku naciju, odnosno da na taj način samu naciju dokine. »Životni uslovi starog društva« — pišu oni u *Komunističkom manifestu* — »već su uništeni u životnim uslovima proletarijata. Proleter nema vlasništva; njegov odnos prema ženi i djeci nema više ništa zajedničkog s

njihovu međusobnu borbu. Buržoaski historičari su davno prije mene izložili historijski razvitak te borbe, a buržoaski ekonomisti — ekonomsku anatomiju klase« (K. Marks — F. Engels, *Pismo o istorijskom materijalizmu*, BIGZ, Beograd, 1972, str. 22).

¹¹ Karl Marx, *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte*, Marx, Engels, Lenjin; Naprijed, Zagreb, 1973, str. 236.

¹² Tako npr. Adam Schaff kategorički tvrdi: »Kao što smo već konstatovali, društvena klasa *ex definitione* ne može postojati u jednom društvu u kojem je likvidirana privatna svojina nad sredstvima proizvodnje. Zato se lako može dokazati svakom Barnhemu, Dilasu i ostalima da u svojim teorijama o klasnoj strukturi socijalističkog društva govore gluposti« (Adam Šaf, *Marksizam i ljudska jedinka*, Nolit, Beograd, 1967, str. 167).

buržoaskim porodičnim odnosom; moderni industrijski rad, moderno robovanje kapitalu, jednako u Engleskoj kao u Francuskoj, u Americi kao u Njemačkoj, oduzelo mu je svaki nacionalni karakter. Zakoni, moral, religija za njega su samo buržoaske predrasude iza kojih se kriju buržoaski interesi.«¹³ Ako je bit nacije u svijesti zajedničkog pripadanja životom, u koji nužno spadaju zajednički zakoni, moral, pogled na obitelj i u velikoj mjeri zajednička vjera, onda je očito da prema ovom citatu proletari, u okviru narodâ u kojima žive, tvore posebnu naciju, jer im s postojećom ništa od bitnoga nije zajedničko. Oni posjeduju svijest vlastitog interesnog zajedništva, s alternativnim moralom, alternativnim ciljevima i vlastitim svjetonazorom. I kao što neki narod postaje nacijom tek dolaskom do svijesti vlastitog zajedništva i opredjeljenjem za to zajedništvo, tako i proletarijat, kao klasa »an sich« — dakle još u stanju nepostojanja svijesti vlastitog zajedništva — prelazi u klasu »für sich« — u naciju — posvješćenjem sebe i svojih povijesnih interesa i zadataka. Ta svijest je vlastita komunistima i oni dalje rade na njezinu produbljenu i proširenju.¹⁴

O istom će problemu u *Komunističkom manifestu* Marx i Engels reći još jasnije: »Radnici nemaju domovine. Njima se ne može uzeti ono što nemaju. Ali kako proletarijat prvo mora da osvoji političku vlast, da se podigne do nacionalne klase, da se sam konstituirâ kao nacija, to je on još nacionalan, mada nikako u smislu buržoazije.«¹⁵ Pa ipak, ako ne prije, a ono barem raspadom II. i III. internacionale, jasno se pokazalo da proletarijat ima domovinu i da je ne želi izgubiti. Zbog toga i njegovo formiranje u posebnu naciju nije uspjelo. No sve da i jest, budući da bi bila formirana na alternativnoj vjeri i moralu, Crkva u jednoj takvoj naciji ne bi imala nikakva mjesta.

b) Nacija kao klasa

Sarkazam povijesti, kao što to često biva, pokazao se i na pitanju odnosa nacije i klase: proletarijat se nije razvio u posebnu naciju, ali mnoge nacije jesu pretvorene u potlačenu i eksploatiranu klasu. Radnička klasa tzv. bogatog Sjevera i sama je bogata, ne samo na temelju vlastitoga rada, nego i na uštrb radničke klase tzv. siromašnog Juga. Sasvim je jasno da u svjetskim razmjerima ne stoje neprijateljski samo jedna klasa prema drugoj u okviru postojećih nacija, nego da i postojeće nacije, kao nacije, stoje jedne prema drugima neprijateljski na klasnoj osnovi. Zbog toga briga oko vlastite nacije postaje i klasno pitanje za one eksploatirane, a moralno pitanje — i vjersko! — za one koji se na taj način bogate. To je i razlog zbog čega Crkva u bogatim zemljama sve više razvija kritičku svijest unutar vlastitih okolnosti — tako da je neki optu-

¹³ Karl Marx i Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije*, Marx, Engels, Lenjin; Naprijed, Zagreb, 1973, str. 34.

¹⁴ »Komunisti su dakle« — stoji u *Komunističkom manifestu* — »onaj dio radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teoretskom pogledu imaju prednost pred ostalom masom proletarijata što razumiju uslove, tok i opće rezultate proleterskog pokreta« (nav. izd., str. 37).

¹⁵ Isto, str. 42 (potcrtao ŠM).

žuju zbog ljevičarenja, a u ugroženim zemljama stoji čvrsto na strani cjeline ugrožene nacije — pa je optužuju zbog nacionalizma.

Takav klasni odnos prema cijelim nacijama nije nikakva novost, on je postojao već otprije, dapače ni Marx i Engels nisu odoljeli kušnji da s pozicija zamišljene proleterske nacije tretiraju ostale etničke nacije kao klasu i da im u tom smislu najave istrebljenje i rat. To će možda najbolje ilustrirati tekstovi Friedricha Engelsa iz *Novih rajnskih novina* koje je uređivao Marx. Budući da smo izabrali tekstove koji se odnose na nas Hrvate — jer smo, što je i razumljivo, za njih i najzainteresiraniji — potrebno je znati da li i koliko oni izražavaju i Marxovu misao kao urednika lista. O Marxovoj ulozi urednika *Novih rajnskih novina* kaže sam Engels: »Uređenje redakcije sastojalo se u jednostavnoj diktaturi Marxa. Veliki dnevni list koji u određenom času mora da bude gotov ne može ni pri kakvoj drugoj organizaciji rada da sačuva dosljedan stav. No ovdje je, pored toga, Marxova diktatura bila po sebi razumljiva, i od svih nas rado priznata. Bili su to, u prvom redu, njegov jasan pogled i stav, koji su naše novine učinili najpoznatijim njemačkim listom u godinama revolucije.«¹⁶ Na temelju ovoga zaključujemo da slijedeći Engelsovi tekstovi o Hrvatima, i južnim Slavenima općenito, u potpunosti izražavaju i Marxove poglede.

13. siječnja 1849, u članku »Mađarska borba« piše Engels: »Ne postoji ni jedna zemlja u Evropi koja ne bi u nekom uglu imala jednu ili više narodnih ruševina, preostatak ranijeg življa što ga je nacija, koja je kasnije postala nositeljicom povijesnog razvoja, odgurnula i podjarmila. Ti ostatci nacija koje je, kako reče Hegel, povijesni hod nemilosrdno zgazio, taj *otpad naroda* bio je svaki put i bit će do njegova totalnog uništenja ili raznarodnjenja fanatični nosilac kontrarevolucije, kao što je uopće već samo njihovo postojanje protest protiv velike povijesne revolucije.

Tako su Geli u Škotskoj oslonac Stuartha od 1640. do 1745. Tako u Francuskoj Bretonci — oslonac Bourbena od 1792. do 1800. Tako u Španjolskoj Baski — oslonac don Carlosa. Tako u Austriji panslavistički *Južni Slaveni*, koji nisu ništa drugo doli *otpad naroda* jednog vrlo zamršenog *tisućljetnog* razvoja... Južni Slaveni su dakle jasno pokazali svoj reakcionarni karakter već prije 1848. Godina 1848. to je samo jasno iznijela na vidjelo.«¹⁷

U istim novinama od 15. veljače 1849, u članku »Demokratski panslavizam« piše Engels i slijedeće: »Osim Poljaka, Rusa i u vrh glave Slavena koji su u Turskoj nema ni jedan slavenski narod neku budućnost, i to s jednostavnog razloga što svim ostalim Slavenima nedostaju osnovni povijesni, zemljopisni, politički i industrijski uvjeti za samostalnost i sposobnost za život.«¹⁸ A kad je M. Bakunjin podigao apel za nezavisnost austrijskih Slavena, odgovorio mu je Engels 16. veljače 1849: »Mi na to ne mislimo. Na sentimentalne fraze o bratstvu koje nam se ovdje ser-

¹⁶ Friedrich Engels, *Marx i »Nove rajnske novine« 1843—1849*, Marx, Engels, Lenjin; Naprijed, Zagreb 1973, str. 184.

¹⁷ Marx, Engels, *Werke*, Dietz Verlag, Berlin, 1975, sv. 6., str. 172.

¹⁸ Isto, str. 275.

viraju u ime najkontrarevolucionarnijih nacija Evrope, mi odgovaramo: da mržnja prema Rusiji jest i ostaje *prva revolucionarna strast* kod Nijemaca; da se od vremena revolucije tome pridružila i mržnja prema Česima i Hrvatima, i da mi zajedno s Poljacima i Mađarima možemo osigurati revoluciju samo putem najodlučnijeg terorizma protiv ovih slavenskih naroda. Mi sada znamo gdje su koncentrirani neprijatelji revolucije: u Rusiji i u austrijskim slavenskim zemljama.« I završava: »Borba, 'nemilosrdna borba na život i smrt' protiv revolucionarno izdajničkog slavenstva; borba do istrebljenja i bezobzirni terorizam — ne u interesu Njemačke, nego u interesu revolucije!«¹⁹ Iz takvih stajališta prema cijelim narodima jasno se razabire da Marx i Engels nisu samo teoretski stvorili klasnu naciju, nego da su u odnosu prema drugim nacijama, konkretno nastupali s klasno-nacionalističkih pozicija.

c) Crkva i klasa

Crkva kao Božji narod koji živi i djeluje u smislu razvoja i rasta Kraljevstva Božjega na zemlji nije vlasništvo ni jednog naroda i ni jedne klase. To se Božje kraljevstvo ostvaruje kao jedinstvo svih ljudi u Bogu i kao njihovo zajedništvo na zemlji: zajedništvo najprije u okviru primarnih grupa, a preko njih i zajedništvo svega svijeta. Po svojoj definiciji i po svojem poslanju Crkva mora uvijek biti na strani ugroženih i obespravljenih, ali u svrhu postizanja veće pravde i dubljeg zajedništva ona ne zagovara mržnju i rat kao sredstvo. I to zbog toga što se rat protivi osnovnoj kršćanskoj zapovijedi ljubavi, što on ne stvara zajedništvo, nego ga razara i što još nikada u povijesti rat nije polučio opću pravdu, već jedino ostvarenje interesa onoga tko je bio jači i pobijedio.

U svojoj knjizi *Klasni mir katoličanstva* piše Ivica Maštruko: »Organско-solidaristički principi u doktrini katoličke Crkve označuju prvenstveno učenje o potrebi solidarnosti klasa, a to znači *negiranje principa klasne borbe*.«²⁰ Ako se pod borbom podrazumijeva klasni rat, onda je to točno, ali ako se pod njom misli na aktivno nasiojanje svim raspoloživim sredstvima, osim rata, oko uspostave besklasnog društva, onda je to krivo. Uostalom, i zagovornici klasnog rata, u okolnostima kad se klasna podjela svijeta pretvorila u bogati Sjever i siromašni Jug, i kad bi, dosljedno, klasna borba morala poprimiti izgled svjetskog rata, ipak zagovaraju mir i mirna rješenja postojećih napetosti. I vjeruju da su mogući. — Crkva je tu dosljednija.

ZAKLJUČNE TEZE

1. Crkva kao Božji narod nema samo zadatak da ljude sprema na nebo, nego i da zemlju priprema za Boga. U tu svrhu se ona, budući da nema svoje domovine na zemlji, koristi postojećim domovinskim sadržajima onih naroda u kojima živi, da pomoću njih pospješuje i razvija one sadržaje ljudskosti i zajedništva koji Božjem kraljevstvu najviše odgovaraju.

¹⁹ Isto, str. 286.

²⁰ Ivica Maštruko, *Klasni mir katoličanstva*, Biblioteka pogledi, Split, 1981, str. 270.

A kako je sadržaj i svrha Božjeg naroda jedinstvo ljudi u Bogu i njihovo zajedništvo na zemlji, nema nikakva razloga da Crkva zagovara i ostvaruje svjetski unitarizam, koji bi, zbog nepremostivih razlika među ljudima — što je u stvari bogatstvo svijeta, a ne njegov manjak! — mogao biti samo hegemonizam jačih nad slabijima. Zajedništvo, dakle, za razliku od unitarizma, razlike ne dokida, ali na njima ne gradi nikakvu teoriju niti praksu supremacije; naprotiv, shvaća ih i prihvaća komplementarno: kao međusobnu nadopunu i obogaćenje. U tom smislu Crkva aktivno sudjeluje u rađanju nacija i u njihovu očuvanju, a da se time ni malo ne ogrešuje o svoj katolički, tj. internacionalni i nadnacionalni karakter.

2. Crkva prilazi naciji pozitivno, jer nacija socio-psihološki predstavlja veliku primarnu grupu koja u procesu socijalizacije pojedinog individua i u njegovu daljnjem društvenom životu i djelovanju ima nezamjenjivu ulogu. Sam pojam nacije je afirmativan i ne uključuje u sebi averziju prema bilo kome. A kako je katolička Crkva i pri oblikovanju hrvatskog naroda u naciju imala nezamjenjivu ulogu, samim svojim daljnjim postojanjem ona daje i danas, a davat će i ubuduće svoj obol za njezino očuvanje i razvoj. Negativni nacionalizam, međutim, kao izopačena svijest, svijest umišljenosti, samodostatnosti, nekritičke samodopadnosti, superiornosti i agresivnosti s katoličkom Crkvom nema nikakve uzročno-posljedične veze. Njegovo korijenje, tamo gdje se on pojavi, pa bilo to možda i među vjernicima, treba tražiti u konkretnim društveno-političkim okolnostima i eventualno u ideologijama koje razvijaju teoriju isključivo tuđeg grijeha a vlastite pravde. Takvo nešto katolicizam ne poznaje.

3. U odnosu prema društvenim klasama, Crkva, znajući da postoji i duhovna, a ne samo materijalna bijeda, nije isključivo vezana ni za jednu klasu, ali je uvijek opredijeljena i aktivno zauzeta za sve one koji trpe bilo kakvu nepravdu. Snagom svoga poslanja, Crkva je zainteresirana i angažirana za što je moguće pravednije društvo i što bratskiji svijet. Budući da su u Bogu svi ljudi braća, svaki je rat bratoubilački: ne samo onaj među bratskim narodima, nego još i više onaj unutar jednog naroda. Zbog toga se Crkva bori samo miroljubivim sredstvima za pravedniji svijet, i to na svim područjima i na razini svih slojeva ili staleža. O toj borbi i o njezinu uspjehu svjedoče uostalom i brojna međunarodna priznanja za mir kao što su npr.: biskupu Helderu Camari, redovnici Majci Tereziji, laiku L. Walensi i sl. Tako Crkva, kao Božji narod koji trajno nastaje, i na ovaj način sudjeluje u stvaranju boljeg svijeta koji, kao »staza Bogu našem«, treba da nastane i ni na kraj pameti joj nije da s tim nastojanjima prestane ili pak da se povuče i — nestane.

EGLISE, NATION ET CLASSE

Résumé

Puisque l' Eglise incarnate exclut chaque monophysisme — d' autant spirituel que matériel — la dimension transcendente de la vie chrétienne ne signifie pas une abstraction irresponsable ou la fuite des réalités actuelles, mais au contraire elle exige leur spiritualisation, leur transformation et la metanoie. Car, après arrivée de Jésus-Christ, le Royaume de Dieu, quoique comme »la graine de moutarde«, présente la réalité de ce monde qui accroit, et l' Eglise s' engage à son accroissement.

Tous les groupes primaires — nation est celui par excellence — sont favorables à l' accroissement du Royaume de Dieu; pour cela l' Eglise les soutient et, comme en cas de nation, participe indirectement à leur lever. Le nationalisme — chez nous compris comme le chauvinisme, comme la conscience d' un certain groupement — n' a aucune liaison avec l' Eglise. Etant donné que la conscience nationale peut être formée non seulement à la base ethnique mais aussi à celle de la classe, une certaine forme du nationalisme exclusif est plus proche de telle conscience, parce que la notion de la classe est en soi antagonique.

Dans son comportement envers des classes l' Eglise ne fait d' aucune préférence; elle reste ouverte à toutes et s' occupe également de toutes, spécialement des pauvres. De fait, elle s' engage par sa mission à faire le monde meilleur et la société le plus juste possible.